

## Rákóczy Rozália

## „NYOMATIK A CSÍKSOMLYÓI ZÁRDA BETŰIVEL”

## A közlésről

A közlésre kerülő állagjegyzék az *Acta (Siculica)* kötetekben elindított bibliográfia<sup>1</sup> folytatása, pontosabban az 1848–1849-es röplapbibliográfia kiegészítése egyéb kitekintéssel.

„Elöljáróban némi magyarázattal tartozom” – írtam az első közlés előszavában. Ez ma sincs másképpen, hiszen a terminológia azóta sem változott. A „nyomtatvány” kifejezés mást jelent a magyar és mást a román szaknyelv szerint.

A romániai muzeográfus, könyvtáros, bibliográfus, általában a könyvészeti szakma valamennyi munkatársa nyomtatvány alatt az imprimatúrát érti, egyéb esetben a dokumentum kifejezést használja.

A magyar szakirodalomban nyomtatvány minden nyomdai úton előállított termék, de szűkebb értelemben a kisebb terjedelmű (oldalszámú), többnyire egylevelű nyomtatványt értik e kifejezés alatt.

## Előszó

A kisnyomtatvány, pátens, röplap, plakát, egylevelű nyomtatvány alapanyaga a papír – amelyet növényi rostokból állítanak elő – vékony, hajlékony lemez. Minősége, mérete a felhasználástól függ.<sup>2</sup> Azok a nyomtatványok, amelyeket felsorolok a bibliográfiában, többnyire rongypapírra készültek. A két adat nincs egymással ellentmondásban: a rongy, amelyet felhasználnak, növényi szálaból készült. Erre a célra

legjobb a lenből és a kenderből készült kelme, mert sejtjei majdnem tiszta cellulózból állnak, elemi szálai hosszúak, orsó alakúak, jobban összekuszálhatók, s tartósabb papírt adnak.

A Kárpát-medencében feltételezések szerint már azóta, hogy Hess András 1472-ben felállította nyomdáját Budán, számtalan kisebb-nagyobb papírmalom működött.<sup>3</sup> Termékeiket részben fennmaradt gazdasági számadásaik, részben vízjegyeik alapján tudjuk – ha tudjuk – azonosítani.<sup>4</sup> Bár ez utóbbiak a 18–19. századtól már kevésbé alkalmasak erre, mert az általános gyakorlat szerint az egyes papírtípushoz tartozó jegyek (postapapíron többnyire koronás címerpajzsba foglalt postakürt, horgony, kagyló, kancelláriai megrendelésre készültek leggyakrabban országcímer, egyéb nyomópapíron üres – esetenként harántpólyával osztott – címerpajzs, tetején Anjou-liliommal) majdnem az egész Habsburg-birodalom területén, de még Európa többi országában is, hasonlóak voltak. Ilyen vízjeleket találhatunk az erdélyi kiadású – főkormányiszéki, azaz guberniumi – rendeleteken, birodalmi pátensiken is.<sup>5</sup>

A legtöbb pátensen csak a hivatalos kibocsátás időpontját és helyét olvashatjuk, a nyomdát, kiadót pedig az általa általában használt papír esetleg látszó vízjele vagy egyéb azonosítható, jellegzetes jegye – nyomdai cifra, iniciálé, ritkábban városkép vagy annak részlete – alapján tudjuk/tudhatnánk megállapítani.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> RÁKÓCZY Rozália 1998; RÁKÓCZY Rozália 1999; RÁKÓCZY Rozália – VILLÁM Judit – REDL Károly 2000.

<sup>2</sup> Papírról röviden szóltam I. Lipót rendkívüli fejadórendeletéről szóló tanulmányom jegyzetében (RÁKÓCZY Rozália 1989, 78, az 1–2. jegyzet).

<sup>3</sup> Hess András nyomtatta munka: *Chronica Hungarorum*, Buda, 1473. Papírja a vízjegy alapján (csillagról vagy nyolcasról függő, kör alakba zárt mérleg) feltehetően magyarországi papírmalomban készült. Vö. Soltész Zoltánné a *Chronica* 1973-as hasonmás kiadásának utószavában (SOLTÉSZ Zoltánné 1973, XIII). Más elmélet szerint, mivel Mohács előtti okleveleinkben magyarországi papírmalom létezésének nincs nyoma, még ez is dél-németországi műhelyből származik (vö. BOGDÁN István 1959, 67–68).

<sup>4</sup> L. BOGDÁN István 1963.

<sup>5</sup> L. 1787. október 22. [Főkormányiszék, Erdély] = Landes-Gubernium 11753. [számú rendelet] „Die königl. Ungarische Septemviral-Tafel hat = A magyar országí septemviralis tábla”

kezdetű nyomtatvány a Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: SzNM) állományában, amely „Költ a nagy Erdélyi királyi guberniumból Szebenben”. Megjelent: [Szeben] 1787 [Hochmeister]. Papírján/ban szebeni koronás vízjel: vágásos címerpajzs keresztbe tett kardokkal, HERRMANSTADT városnévvel. Közölve I. RÁKÓCZY Rozália 1997, 89–90, a 28. tétel, valamint e közlésben a 4. tétel alatt az 1848. október 16-i agyagfalvi gyűlés GÖRGÉNY vízjeles papírja.

<sup>6</sup> L. 1787. április 2. 5518. [számú rendelet] 1787. „Mű második József Isten kegyelmességéből választott romai császár, Német, Magyar, Cseh, Horváth és Tot országoknak apostoli király... Erdélynek nagy fejedelme, s.a.t. Hogy-ha az, az aránt-való meggyőződés, minden jobbágy mivel tartozzék” kezdetű pátens a SZNM állományából. Megjelent [Szeben] 1787 [Hochmeister Márton ny.]. Bástyá ábrázolása M iniciáléban, szebeni papír. Közölve I. RÁKÓCZY Rozália 1997, 85–86, a 19. tétel.

A kézi merítésű papír kiemelőszitája a merevítőhuzalból és az erre merőlegesen futó finomhuzalokból áll. A papír minőségét a 10 mm-es szakaszra jutó finomhuzalszám jelzi, s befolyásolja még a szitaszövet anyaga. A szitakeret téglatest formájú, két keskenyebb végén gyakran egy-egy pótmerevítő borda fut az ív szélével párhuzamosan. A merítőszita közepén van a drótból, illetve a szita anyagából hajlított vízjel.

A papírgyártás műveletsora: rongyválogatás, rongyvágás (géppel, késsel), rongytépés (kézzel); zúzás és vízzel vegyítés, a víz leszívása, őrlés, az őrlött anyag állasztása meszezéssel, a rongypép átrakása a merítőkádba, merítés; nedves sajtolás, préselés, szárítás lószőr köteleken; felületkezelő enyvezés, reszelés; kötegelés.

A szokásos papírméretek (függőleges x vízszintes): postapapír 480–490 x 380–390 mm, nyomdai 520–570 x 390–460 mm, kancelláriai 440–500 x 360–380 mm, de lehetett egyedi méretű is, pl. 480 x 410 mm.<sup>7</sup>

A könnyű és tartós, „barátságos” rongypapír hamarosan hiánycikké vált, a könyvnyomtatással megindult sokszorosítás emésztette az alapanyagot, óriási lett a papíréhség már a 18. századra, és kevés volt a rongy. Hollandiában az 1600-as évektől szalmával keverték a rongyot, de a kézi technológia lassúsága miatt így sem tudtak elég papírt gyártani. Ez a szükséglet hívta életre a kézi merítőszita helyett a forgó hengerek között kifeszített, végtelenített szitát.<sup>8</sup> Innen már csak egy lépés volt 1850 után a fenyőfa-köszörület, 1870 után pedig az egyéb puhafából nyert cellulóz felhasználása. Elérkeztünk a nagyipari papírgyártáshoz, az anyag folyamatos romlásához, a törékeny, sérülékeny, nem időálló rotációs papírhoz, amely a 20. századra röplapjaink alapanyaga. És következett a háborús évek szalmapapírja s minden papírok legrosszabbika, a rizsszalmából készített, amely barna, száraz, azonnal törlik, a nyomdafesték átüt rajta, és már új korában is rosszul olvasható a szöveg.

A fenti alapanyagokra nyomtatott egyleveles nyomtatványok a klasszikus „aprók”, s a mindennapi felhasználásnak, a történelem viharainak ezek esnek leghamarabb áldozatul. És ezek válnak utóbb a gyűjtők kedves darabjaivá, árverések szereplőivé,

archívumok féltett kincseivé, vagy levéltárakban kéziratok tömkelegében rejtőznek, a bibliográfus számára többnyire elérhetetlenül.

Ha egy-egy nyomtatványbibliográfiával pótolni nem is tudjuk a hiányokat, de szándékunk szerint szeretnénk megmenteni azt, amit még lehet. A hiánypótláshoz nagymértékben hozzájárulnak azok a gyűjtemények, amelyekben egy-egy szerzeményező szakember jóvoltából vagy adományozás útján ritka, muzeális együttesek álltak/állnak össze.

A korábbi századok nyomtatványaiból alig-alig lehet több megegyező példányt fellelni, a köztudat azonban azt tartja, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc röplapjaiból számtalan azonos kiadású darab forog közkezen. Ezek azonban többnyire variánsok, s érdemes valamennyit számon tartani.<sup>9</sup> A leírásban 1848-as és 1849-es kiadású darabok szerepelnek, budapesti és sepsiszentgyörgyi közgyűjteményekből. Különlegességüket az adja, hogy a csíksomlyói ferences barátok nyomdájában készültek.

A csíkszéki Vardotfalvához tartozó Somlyó-hegyen a hagyomány szerint Hunyadi János alapította 1441-ben a ferences kolostort. A rend változó létszámú tagsággal túlélt a többszöri török–tatár becsapásokat, igazán virágzásnak a 17. század végén indult. Kájoni János 1675-ben nyomdát vásárolt, és a következő évben már a rendtársak és hívek kezébe adta az azóta is nagy becsben tartott *Magyar Cantionalét*.

Glósz Miksa, a ferences gimnázium tanára 1884-ben összeállította a rendház könyvtárában és a P. Imets Fülöp Jákó rendházfőnök magángyűjteményében megtalálható kiadványokból a nyomda termékeinek címtárát, főként az önálló műveket.<sup>10</sup> A nyomda a katalógus szerint 1848-ban három kiadvánnyal jelentkezett, az 1847–48-as gimnáziumi, latin nyelvű évkönyvvel és két magyar, imádságos, naptárt is magába foglaló füzetrel. A kiadói összeállítás 1849-ből három nyomdaterméket vesz fel, ezek közül az egyik igen idősebb volt (*Háborús és inséges időkben mondandó imádságok és énekek*), a másik, a *Hadi Lap* ismert.<sup>11</sup> Ebben a katalógusban a 13. tételszámon.<sup>12</sup> A harmadik Gr. Clam-Gallas egy hirdetménye a „Csík Gyergyó széki Székely-Polgárok”-hoz, 1849. augusztus

<sup>7</sup> A technikai leírás alapja: KONCZ Pál 1989.

<sup>8</sup> Feltalálója Louis Robert (1799), a hengersort Bryan Donkin tökéletesítette (1803).

<sup>9</sup> Ilyen a magyar függetlenségi nyilatkozat, lásd a 12. és 14. tételt.

<sup>10</sup> GLÓSZ Miksa 1884. Továbbá egy a Romániai Országos Levéltár Hargita Megyei Igazgatóságának csíkszeredai levéltárában fellelt nyomtatvány alapján feltételezem, hogy a nyomda bémunkában a katonaságnak is nyomtatott. Vö. a csíkszeredai Első Székely Hátőr Gyalogezred levélkísérő formanyomtatványa: 1844, Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Harghita (Csíkszereda; CsÁL) Fond 30, Regimentul 1 Infanterie Secuiesc, pach. V, nr. 254. Közölve l. RÁKÓCZY Rozália 1999a, 30. tétel.

<sup>11</sup> GLÓSZ Miksa 1884, 33–35, 97–101. tétel: 1849. „Bíró Sándor százados. Csíkszereda. Hadi lap. Megjelenik minden héten egyszer fél íven Hétfőn, s ha a szabadság lelkes harcosai előfizetésük által oly részvétet tanúsítandnak Lapunk iránt, hogy a költség fedezve lesz: megjelenik hetenként kétszer: Hétfőn és Csütörtökön: Szerkeszti Bíró Sándor százados Nyomatik a Csík Somjai Zárda betüivel. Az 1. sz. megjelent Pünköszt első napján 1849. [május 27.] Félív 4-ed rétt. Imets-féle gyűjteményben 9 szám Július 16-áig.”

<sup>12</sup> A *Hadi Lapról* l. még: RÁKÓCZY Rozália 1981, 110–112, RÁKÓCZY Rozália 1989a, RÁKÓCZY Rozália 2002.

8-án. Hermann Róbert említ még egy 1849. augusztus 4-én kelt, szintén csíkszeredai, ugyancsak Clam-Gallas-féle kiáltványt, amely megtalálható a Kővári-féle székely okmánytárban is, de Glósz Miksa nem ismeri. Ezt a 20. tételszám alatt közlöm.<sup>13</sup>

Az előszóban kell részleteznem a leírásban az 5. tételszám alatt szereplő, az 1848. év lezárásaként, közelebbi dátum nélkül szereplő csíksomlyói kiáltványt. Tartalmából ugyanis több időpont következtethető. „Székely véreim! Ti ugyan ébren tudtok lenni mikor a veszedelmet közeledni haljátok, de ha arról gyanutok nints... csak is akkor ébredtek fel mikor már alattatok a fa levágatott... Isten és az Unio lelke mindnyájatokkal!” Aláírása: „*Rokon véreitek*” (kurzív az eredetiben). Kétségtelenül a Ferences Rendház nyomdaterméke, ezt bizonyítja az ekkor készültek jellegzetessége, a hosszú ő ékezeteként a két pont közé illesztett vessző.

Kiadási ideje a tartalom alapján, a napi eseményeket figyelembe véve lehet 1848. április 30. és a következő napok, amikor az első balázsfalvi népgyűlés lezajlott. Lehet május 14. és 17. között bármikor, mivel 14-én volt Balázsfalván templomi előtanácskozás, 15-re engedélyezte a Gubernium a görögkeleti és görög katolikus románok gyűlését, május 16-án tartották meg a programadó nagygyűlést, s mindkét alkalommal elhangzott, hogy az Unió a magyarok számára élet, a románoknak halál. „Mérgezett a magyar szabadság asztaláról vett falat.”<sup>14</sup>

Nyomtathatták május 29. és június 12. között is bármikor. Az erdélyi országgyűlés 1848. május 29-én ült össze Kolozsvárott, hogy az Unió kérdéseiről tárgyaljon. Az elkészült törvényjavaslatot a románok jelen lévő képviselői is megszavazták, bár elégedetlenek voltak, mivel nem vették be „negyedik nemzetnek” a románokat, s egyéb követelések is kimaradtak abból a törvényi megfontolásból, hogy ha már Unió, akkor a minden vívmányra vonatkozó törvények – mint a teljes egyenjogúság és a jobbagyfelszabadítás – Erdély valamennyi népére érvényesek. Az Unióra vonatkozó törvényt 1848. június 10-én szentesítette V. Ferdinánd.

Készülhetett a röplap szeptember 16. és október 1. között. Az újabb román nemzetgyűlés szeptember 16. és 28. között volt Balázsfalván. Kolozsvárott az Unióbizottmány mégis tárgyalta a románok ügyeit, szeptember 27-én készült el a törvényjavaslat.

<sup>13</sup> Gróf Clam-Gallas osztrák altábornagy Csíkszeredában 1849. augusztus 4-én megjelent kiáltványában haditörvényszékkel fenyegette meg a még mindig ellenálló székelyeket. L. HERMANN Róbert 1996, 463, ill. hiv. 366–388, valamint KŐVÁRI László 1861, 198–199: *Gr. Clam Gallas osztr. altb. kiáltványa a székelyekhez a br. Puchner-féle visszajött sereg élén*. Csík-Szeredán, Augustus 4-ikén, 1849. Továbbá az 1849. augusztus 8-i, I. GLÓSZ Miksa 1884, 35, a 102. tétel: 1849. *Gr. Clam-Gallas*

Ugyanezen a napon határoztak Balázsfalván a román lakosság felfegyverzéséről – mégpedig fekete-sárga zászló alatt. Időközben a balázsfalvi gyűlésről névtelen petíció érkezett a magyar országgyűléshez az Unióbizottság ügyében. Válaszról nem tudunk.

A székelyek csak 1848. október 16-ra hívták össze nemzetgyűlésüket Agyagfalvára.<sup>15</sup>

Röviden érdemes áttekinteni a többi eseményt is, amelyekhez az itt közölt röpiratok csatlakoznak.<sup>16</sup>

1848. október 10. A nagyszebeni főhadparancsnokság elrendeli az erdélyi magyar nemzetőr-alakulatok lefegyverzését. (1. tétel, SAL Fol. 67.)

1848. október 16. Az agyagfalvi – székely nemzeti – gyűlés elrendeli az általános népfelkelést. (4. tétel, MPGY 00296 és 00305.)

1849. január 21. Nagyszeben sikertelen ostroma. A szelindeki ütközet. Bem megállítja a császáriakat. (6. tétel, HL 52a/44.)

1849. január 27. Kossuth kinevezi Csány Lászlót Erdély teljhatalmú országos biztosává. (7. tétel, HL 52a/53.)

1849. február 9. A piski ütközet. (8. tétel, HL 52a/71, 52a/78.)

1849. február 26. Bem kiűzi Urbant Erdélyből. (11. tétel, HL 52a/87.)

1849. június 15. Paszkevics, Varsó hercege megérkezik. Június 19. Megindul a felvidéki orosz támadás.

Az 1849. július 3. és 16. közötti röpiratok. (24–29. tétel, HL 52a/264, HL 52a/274, HL 52a/275, HL 52a/276, HL 52a/277, HL 52a/280, HL 52a/281, HL 52a/279.)

A csíksomlyói nyomda működését befolyásolta az 1849-es hadihelyzet. Itt már 1849. június 10-én megindult az orosz támadás. Bem július 5-ét követően Csíkszeredában mintegy 10 000 főnyi hadat vont össze, de rövid egy hónap múlva, július 31-én Segesvárnál vereséget szenvedett, augusztus 6-án Nagycsűrnél pedig eldőlt erdélyi hadseregének sorsa.

És ezzel eldőlt a csíksomlyói Ferences Rendház nyomdájának sorsa is. A hadak elvonulása után Erdély, így Csíkszék területén is hamar berendezkedett az osztrák katonai közigazgatás. A nyomdát 1849-ben hadizsákmány címén leszerelték és elszállították. Ez igen érzékenyen érintette a kis híján feloszlott somlyói ferences rendet és a hatalmi szóval bezárt iskolát. Olyannyira, hogy még harminc év múlva is elkerülték az iskola történetében a forradalmi idők

*cs. kir. altábornagy kiáltványa a „Csik Gyergyó széki Székely-Polgárok”-hoz*. Költ a főtábori szálláson Csik Szeredán Augustus 8-ikán 1849. Fordítás. (2 íven, *Imets-féle gyűjtemény*.) A dátumból ítélve ez két különböző kiadvány.

<sup>14</sup> Simion Bărnuțiu kijelentése. Idézi SZABÓ Péter 2002, 110.

<sup>15</sup> A történelmi adatokat I. HERMANN Róbert 1996.

<sup>16</sup> A dátumok után zárójelben közlöm a nyomtatványok leírásában szereplő sorsszámát. Forrás: MTK III 1983.

részletes leírását.<sup>17</sup> Csíksomlyón 10 év múlva jelenhetett meg újra kiadvány.<sup>18</sup> A csíksomlyói – Kájoni-féle – nyomdagép Kolozsvárig jutott.

A csíki nyomdatermékeket feltételezésünk szerint a szabadságharc bukását követően összegyűjtve megsemmisítették, egy részét a „felforgatás bizonyítékeképpen” Bécsbe szállították, és elhelyezték több más zsákmányolt anyaggal a hadigyűjteményekben (esetenként a bírósági iratok között a későbbi hadbírói/büntetőügyek tárgyalásához elrettentő bizonyítékképpen). Az első világháborút követően dobozolva átadták a magyar Hadilevéltárnak, mint a közös kultúrkincs, szellemi közvagyon – patrimoine intellectuel – magyar és magyar vonatkozású, kötelezően „visszaszármaztatandó” részét.<sup>19</sup>

Végezetül szólnunk kell a legtöbb 1849-es rölpap kiadójáról, Gál Sándorról, és feltételezésem szerinti megfogalmazójáról, a *Hadi Lap* szerkesztőjéről, Bíró Sándorról.

Gál (eredetileg Gaál) Sándor ezredes, aki már 1848-ban lefordította a honvédség számára a katonai szabályzatot, és a neve annyira összeforrott ezekkel, hogy mai napig szerzőként tartják számon, a Kossuth-huszárok és a 12. honvéd zászlóalj szervezésével, majd Háromszék önvédelmi harcának irányításával tűnt ki. Bem tábornok 1849 januárjában a 14. (1. székely gyalog) határőrezred parancsnokává, majd saját teljhatalmú helyettesévé nevezte ki.

A lap szerkesztője Bíró Sándor forradalmi lelkületű rétyi református lelkész, korábban is írt Többen, illetve Kánonfi név alatt igen radikális cikkeket. Nagyon valószínű, hogy a *Hadi Lap* szerkesztése mellett ők ketten fogalmazták meg Gál Sándor – esetleg Bem? – kemény hangú kiáltványait.

Leírásunkba három gyűjtemény<sup>20</sup> – feltételezett – csíksomlyói nyomdatermékeit (és a tábori nyomdát? – vö. 16. tétel) vettem fel: a Hadtörténelmi Levéltárát – HL (Budapest) –, az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Különgyűjteményét – MPGY (Budapest)<sup>21</sup> – és a Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatóságát (vagyis a sepsiszentgyörgyi állami levéltárát – SÁL)<sup>22</sup>. Utóbbi 1848–49-es nyomtatványgyűjteménye törzssanyagának eredeti tulajdonosai a Székely Nemzeti Múzeum és a Szabadságharc Emléktárgyak Országos Múzeuma Aradon.

Ezeket a nyomtatott dokumentumokat csak 1964-ben „szervezték” át mai helyükre.<sup>23</sup>

A mostani közlés címfelvételében az adatok sorrendje:

1. A kibocsátás megállapítható vagy (megalapozottan) feltételezett ideje.

2. A kibocsátó személy vagy testület neve a katalógus nyelvén, a kiadványon nem szereplő, de kötelezően kiegészített formában is.

3. A rendelet szövegének értelemszerű kihagyásokkal megfogalmazott leírása, a kiadvány nyelvén, az eredeti helyesírás szerint.

4. A megjelenés ideje, a kibocsátás napja és helye, a nyomtatványon szereplő forma szerint.

5. A kiadás helye a megjelenés idején használt szabályos és a kiadványon szereplő formában, akkor is, ha teljes mondatba foglalta a nyomdász. Ha semmiképpen nem nyomozható ki a megjelenés helye, a kiadó vagy nyomda, a *S. l.* (sine loco, hely nélkül) és a *S. n.* (sine nomine, nyomda nélkül) könyvtári kötelező betűjeleket használtam. A megjelenés helyét és idejét ismételtelen leírtam a könyvtári szabványnak megfelelően. A kiegészítéseket a könyvtári gyakorlatban használatos szögletes zárójelbe [ ] tettem.

A megjelenés helyének mai névalakját, a politikai országhatár változásait általában a leírásokat követő megjegyzésekben közöltem. Ebben a leírásban azonban csak egyszer, a bibliográfia végén közlöm a nyelvi megfelelőket.

6. Terjedelemadatok: Ívszám *fol.*, lapszám, ha egy-nél több, *p.* megjelöléssel, feltüntetve az ívszámot is. Pl. 4 *fol.* = 7 *p.* Méret cm-ben: függőleges x vízszintes. Ha kétoldalas vagy kéthasábos, azt külön feltüntettem.

7. Annotáció.

8. Lelőhely, leltári szám, jelzet.

9. A példány leírása, további példányok, variánsok.

10. Megjegyzések.

## Megj.

Magyarországon, Kárpát-medencén mindig az 1918 előtti Magyarországot értem, alapul véve a Magyar Nemzeti Bibliográfia azon tételét, amely szerint az adott időpontban – amely a megjelenés időpontja

(Ministerul Învățământului) és a budapesti Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány ösztöndíját, amelyek nélkül nehezen dolgozhattam volna.

<sup>21</sup> A Magyar Parlamenti Gyűjteményről l. RÁKÓCZY Rozália – VILLÁM Judit – REDL Károly 2000, 59–61.

<sup>22</sup> Arhivele Naționale ale României, Direcția Județului Covasna, Sf. Gheorghe.

<sup>23</sup> Jelenlegi nyilvántartásukat l. *Inventarul materialelor documentare tipărite din „Colecția privind anii revoluționari 1848–49”, 1–148. tétel, román nyelvű leírással.*

<sup>17</sup> IMETS FÜLÖP Jákó 1882–1890.

<sup>18</sup> GLÓSZ Miksa 1884, 35, a 103. tétel.

<sup>19</sup> *Übereinkommen zwischen der königlichen ungarischen Regierung und der österreichischen Bundesregierung betreffend die Archive. Baden bei Wien, 28. Mai 1926. Valamint: Beilage zum Archivübereinkommen zwischen Österreich und Ungarn vom 28. Mai 1920.* L. még RÁKÓCZY Rozália 1989, 79–80, illetve 5. sz. jegyzet.

<sup>20</sup> Ezúton is köszönöm a három gyűjtemény munkatársainak és vezetőinek segítségét. Köszönettel tartozom az engem mindvégig támogató Székely Nemzeti Múzeumnak. Végezetül, de nem utolsósorban köszönöm az akkori romániai tanügyminisztérium



– a politikai határok közé tartozó városok magyar fennhatóságú települések voltak, és értelmetlen lenne a későbbi – 1918 utáni – elnevezést használni. Ennek ellenére utalok az akkor használatos és a jelenlegi hivatalos névre:

– *Bacson, Sepsibacon, Nagybacon: Bățani Mari, Románia.*

– *Csíkszék, Csík: a mai Hargita megye (județul Harghita) része, Románia.*

– *Csíksomlyó, ma Csíkszereda része: Șumuleu, Miercurea-Ciuc, Románia.*

– *Csíkszereda: Miercurea-Ciuc, Románia.*

– *Sepsiszentgyörgy: Sfântu Gheorghe, Románia.*

## Állagjegyzék

1.

1848. október 10.

Székely testvéreink!

Feltűnő ez őseink által vérrel szerzett Földön a szabadság nagy napja, mi nem hisszük, hogy legyen egy székelyis [sic!] ki maga s a világ előtt eddig szennynélkül álló nemzete becsületét gyáva zsoldért eladni képes lenne; mert Isten a pénzét magát meg vesztegettetni engedő népét elhagygya;

Székely véreink? Mi el mondók röviden... Rabok legyünk, vagy szabadok... / A népgyűlés határozatából.

Költ Cs. Somlyón 1848. Oct. 10.

Cs[í]ksomlyó, [Ferencs Rendház ny.] 1 fol. – 24,5 x 19,5 és 21 cm.

*Azok a népek, amelyek nem élnek a megkapott szabadsággal és nem védik meg azt, megérdemlik, hogy „töröltessenek az élő nemzetek sorából”.*

SÁL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: Fol. 67.

Poss. Székely Nemzeti Múzeum.

Hengerelt papír. Erősen, főként ferdén körülágott pld.

Jellegzetessége valamennyi hosszú magánhangzója: az ő betű ékezeteként a pont közé illesztett vessző.

2.

(1848. október 10–12.)

MIKÓ Mihály

Székely – Testvérek! Folyó hónap 10-én Somlyón ígéretet tettem a népnek, hogy kétszer 24 óra alatt értesitem... Kiáltam szavamat...

Udvarhelyszéki [sic!] hivatalosan felszólított... Isten Önökkel / Mikó Mihály s.k. korm. biztos.

A lap aljára nyomtatva:

A Csík Somlyón October 10-én 1848-ba tartott Népgyűlésbe kelt érdekesebb határozatok kivonata...

1) A nemzetőrség...

2–8. [pont]

[Csíksomlyó] [Ferencs Rendház ny.] 1 fol. – 28,5 x 18,5 cm.

*A lap felső részén Mikó Mihály kormánybiztos közleménye: elegendő puskapor és fegyver van, az agyagfalvi gyűlésre a küldötteket felkészítették.*

*A lap alsó részén a nemzetőrségről, a rend fenntartásáról szóló népgyűlési határozatok.*

*A népgyűlés időpontjában a csikiaknak még nem lehetett tudomása arról, hogy ugyancsak október 10-én a nagyszebeni főhadparancsnokság elrendelte a székely nemzetőrség lefegyverzését.*

SÁL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: Fol. 68.

Hengerelt papír. Körülágott pld.

Jellegzetessége az ő betű ékezeteként a két pont közé illesztett vessző.

3.

[1848. október 10–15.]

Átok volt a nemzeten az osztályokra szaggatás, a tette gu-nyá [sic!] nemzetünköt, és holt létükbe verte szabadságunkat... A falusbíró kötelességét szabja a közösség ki... a nép tettei-kért szám adásra vonhattya.

[Csíksomlyó] [Ferencs Rendház ny.] 1 fol. – 27 x 21,5 cm.

*Egységben az erő, hirdeti a röpirat. A lap alján esküszöveg.*

SÁL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: Fol. 115.

Jellegzetessége az ő betű ékezeteként a két pont közé illesztett vessző.

4.

1848. október [16–17.]

[Székely Nemzetgyűlés, Agyagfalva]

Szász és román testvérek, polgártársak!

Agyagfalváról szözlünk tihozzátok, hol őseink törvényt hoztak s hova törvényes jogunk szerint nemzetileg egybe gyűltünk...

Mi rendet, békét, szabadságot akarunk a Király, és Haza nevében: azért mindenkinek baráti jobbát fel kérjük! / G. Mikó Imre s.k. Elnök; Kovács Elek s.k. Tolvivő. –

Agyagfalván 1848-ban.

[S. l.] [S. n.] 1 fol. – 36,5 x 44 cm.

*Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés részvevői biztosították hűségükről az uralkodót (V. Ferdinánd), barátságukról, békés szándékaikról az országrész lakosságát, és közölték, hogy a „székely nép fegyveres lábra állt”, mert a „közbéke megzavartatott”.*

MPGy

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 00296

*Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés október 16-án rendelte el a fegyveres felkelést.*

GÖRGÉNY vízjeles, merített papírra nyomott, körülágatlan.

További, teljesen megegyező pld. MPGy 00305. 1. sz. 36 x 44 cm. GÖRGÉNY vízjeles, merített papír, körülvágatlan. Előlapján ún. Rákosi-címeres tulajdonbélyegző Országgyűlési Könyvtár körirattal. Hátoldalon ETO 304.698:a és a valószínű megjelenés ideje, kézírás ceruzával: október 16.

Megjelent: *Acta (Siculica)* 1998/2, 3.8. tétel, 108–109.

5.  
1848

Székely véreink!

Ti ugyan ébren tudtok lenni mikor a veszedelmet közeledni haljátok, de ha arról gyanutok nints, mint csendet szerető békében lételt képzelő munkás polgárok csak is akkor ébredtek fel mikor már alattatok a fa levágatott...

Isten és az Unio lelke mindnyájatokkal / *Rokon véreitek*. –

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 28 x 21 cm. Hengerelt papír, körülvágott.

*Kiadási idejére és a tartalmára vonatkozó kétségekre l. az előszót.*

SÁL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: Fol. 106.

Jellegzetessége valamennyi az ő betű ékezeteként a két pont közé illesztett vessző.

6.  
1849. január 23.

GÁL Sándor

Csik Gyergyó és Kászon Székek népességéhez  
Csik Szereda Január 23án 1849.

A Székely nemzet az agyagfalvi gyűlésen a magyar ügy iránti hűségre megesküdt és a M. Vásárhelyi bal eset után titeket a soldateska ármány szötte hálójába kerítte és e szék fegyvereseit idegen zsoldosokká alacsonította.

Háromszék védvonalán a sokkal számosabb ellenség ellen hősiessen harczolt és visszö verte több pontokon...

Csik széket több rendben szólittá föl, hogy jöjjön segítsen...

Most ide rendelt a magyar hadi vezérség...

A rendkívül terhes körülmények miatt a magyar kormány az összes népességet a magyar hadi vezérség alá rendelte...

A magyar ügy szent... ha el csüggedtek és gyávák lesztek – az Isten is el hágy – és majd idegen kormányok alatt fogtok nyögni. / Gál Sándor m. k. ezredes. –

[Csíksomlyó], [Ferences rendház ny.] 1 fol. – 38 x 23 cm.

*Az 1848. október 16-i agyagfalvi székely nemzetgyűlés határozott az általános népfelkelésről, de ezt Csíkszékben nem hajtották végre. Gál Sándor kiáltványban szorgalmazza.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet. – Sign.: 52a/44.

7.  
1849. február 1.

[Csíkszéki Honvéd Főparancsnokság, Csíkszereda]

Ki a bűjtogató?

1. A ki a magyarnemzet érdekeitől elidegeníteni akar, a ki az ellenséges táborba lévő szász és oláh mellé szít és tégedis arra bírni törekszik.

2–5. [pont]

6. A ki levelező hazug híreket terjeszt, a népet gyáva félnékségével ijeszti és elrémíti...

A bűjtogatók pedig és árulók... egyaránt felakasztatnak.

Az ilyeneket mindenki köteles a Térparancsnoksághoz bejelenteni... Szeredába békisírtetni. / Csík Szék Fő Parancsnokságától Szeredában Februárius 1ső napján. –

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 36 x 23 cm.

*Mindazokat árulónak kell tekinteni, akik a régi katonai vezetést dicsérik, az újonnan kinevezett tiszteket becsmértlik, és engedetlenségre biztatnak, akik az unió ellen szólnak és a pártütőket támogatják.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/53.

További példány: SÁL Fol. 7, *ferdén* körülvágott, 35,2 x 22, ill. 22,5 cm.

A plakátot aláírta Tamás András őrnagy honvéd főparancsnok és Biális Ferenc polgári biztos.

8.  
1849. február 18.

SZEMERE Bertalan – CSÁNY László – BIÁLIS Ferenc

Mit febr. 9-én közzé tett placatban tudatók a közönséggel... mint már megtörtént dolgot tudatom...

Ime halljátok az ÖRÖMHÍRT.

Felsőmagyarország nemsokára szabad lesz az ellenségtől...

Nints mentsége az ellenségnek...

Éljen a magyar szabadság és függetlenség!

Miskolcz, Február 9. 1849. / Szemere Bertalan, felsőmagyarországi t. h.k. biztos és az országos honvédelmi bizottmány tagja.

Kolozsvártt, február 12-én 1849. / Az egyesült Magyar és Erdélyország teljhatalmu országos biztosa, Csány László m.k.

Közzöltetik a nemzetőri főparancsnokság által, Csík Szereda febr. 18. 1849. Tamás [András] őrnagy főparancsnok ; Biális Ferenc Polgári biztos. –

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 33 x 22 cm.

*A magyar hadsereg sikeresen nyomul előre a Felvidéken. Görgey győzött Iglónál, Guyon Branyiszkónál, Klapka Hidasnémetinél, és Kassa felé tart.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/71.

9.  
1849. február 24.

BEKE Jó[z]sef

Szózat Háromszék Lakosaihoz.

Világrendítő események küszöbén állunk... Éljen a magyar nemzet szabadsága!!! / Beke Jósef, m. k. alezredes. –

Kelt Kézdi-Vásárhelyen, Februarius 14-én 1849.

[Csíksomlyó?] [Ferences Rendház ny.?] 2 fol. = 2 p. – 37,5 x 23,5, ill. 22,5 cm.

*Bem az 1849. február 9-i piski győzelem után Háromszék parancsnokává nevezte ki Beke Józsefet.*

SÁL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: Fol. 14–15.

Ferdén körülvagott pld. No 2 ívjelű, vastag, merített papír, egyéb vízjel nem vehető ki.

10.

1849. február 24.

KOSSUTH Lajos

Magyarország népeihez.

A mindenható Isten! – a szabadság – a népek istenének nevében! Amen.

Magyarország népei szabaddá lettek a mult márcziusi napokban...

Fel isten nevében ti a nép milliói! – velünk a jó ügy, igazság, velünk az isten! Kelt Pesten, dec. 22-én 1848. / Az országos honvédelmi bizottmány nevében, Kossuth Lajos elnök.

Közöltetik Csik szék Főparancsnokságától, – Csik szeredából Febr. 24-én 1849be. / Tamás m.k. őrnagy főparancsnok; Biális Ferenc m.k. Polgári biztos.

[Csíksomlyó] [Ferencs Rendház ny.] 1849. 3 fol. = 3 p. – 37 x 23 cm.

*Kossuth Lajos drámai felhívásában részletezte a mindenünnét támadó ellenség kegyetlenkedéseit, az uralkodó szőszegését, a környezetében lévő politikuskok árulását. Nemzeti ellenállásra szólít fel, egyúttal hív a hadseregbe és a nemzetőrségbe.*

*Aki jelentkezik, az vagy élete végéig ellátást kap, vagy 10 hold örökös földbirtokot, vagy ezer pengőt, a hadirokkantak életük végéig ellátást. A nép győzhetetlen.*

HL

L.sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/78.

További példányok, variánsok:

1. SÁL Fol. 16–17. Szédéstükre megegyezik a 181. tételszám alatt leírt példánnyal a megszólítás és Ámen után a 22. bekezdésig. A 2. (számozatlan) oldal kezdő mondata: Irtózatós! Irtózatós! – az oldal vége megegyezik mindkét változaton: És még azzal is hitegetnek... hogy ezt elvegyék. A 3. (számozatlan) oldalon Lássátok atyánkfiai!

Körülvagatlan, vízjel nélküli papíron – 39 x 24 cm.

2. Ugyanezen a számon körülvagatlan, de más, sárgás papíron – 35,5 x 22 cm.

3. SÁL Fol. 20–21. Körülvagott, M és kurzív, hurkolt és áthúzott V vízjellel (Csíkszentmárton?), fehér papíron – 34,5 x 22 cm.

4. SÁL Fol. 22–23. Ferdén körülvagott, vízjel, mint a 3. példányon, egy Nr 2 jel mellett – 35,5 x 21,5, ill. 22,5 cm.

Poss. 1–3. példány: Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, ovális tulajdonbélyegzővel.

4. pld. hátoldalán kézírassal „S Baczon részire”.

11.

1849. március 1.

TAMÁS [András] – BIÁLIS Ferenc

387 sz[ámú rendelet]

Csik – Gyergyó – és Kászonszékek polgáraihoz.

Az ezüstpénz hiánya naponként érezhetőbbé kezd válni.

Ennk két oka van: vagy eldugatják; vagy kiviszik...

...legnagyobb szégyen és gyalázat, midőn valaki éppen saját hazáját lopja meg a csempészkedéssel.

Tehát mátol fogva ennek legyen vége...

Csik Szereda Mart. 1-jén 1849. / Tamás, Őrnagy fő parancsnok; Biális Ferenc Polgári biztos.

[Csíksomlyó] [Ferencs Rendház ny.] 1 fol. – har. 18 x 21 cm.

*A harmincadvámokat megkerülő csempészek nemcsak a sőt és ezüstaprópénzt viszik ki az országból, de kémkednek és híreket visznek a külső ellenségnek az ország állapotáról.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/87.

12.

1849. április 19.

[Országgyűlés, Magyarország]

A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata.

Mi, a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés... Magyarországot... az önálló független európai státusok sorába igtatjuk, s a hitszegő Habsburg-Lothringi házat isten és világ előtt trónvesztettnek nyilatkoztatjuk... a magyar álladalom kormányának... rendeletei és intézkedései iránti törvényes engedelmességre a nemzet nevében minden honpolgárt kötelezünk. / A magyar nemzet törvényesen egybegyűlt főrendei s képviselői. B. Perényi Zsigmond, a felsőház másodelnöke; Almásky Pál, a képviselőház alelnöke; Szacsay Imre, jegyző.

Kelt Debrecenben, 1849-ki ápril 19-dik napján tartatott nemzeti gyűlésünkben.

[Kecskemét] Nyomatott Kecskeméten [S. n.] 4 p. = 2 fol. – 42,5 x 26,5 cm.

*A debreceni trónfosztó nyilatkozat, amely a Habsburg-Lotharingiai uralkodóházat alkalmatlannak minősíti az ország vezetésére, tagjait az uralkodásból és az ország területéről örökre kizárja, minden polgári jogától megfosztja, Kossuth Lajost kormányzó elnökké választja, és megbízza az új felelős kormány megalakításával.*

*A trónfosztás ténye, okai és következményei.*

MPGy

L. sz. – Inv. és Jegyzet – Sign.: 00327.

A nyilatkozat kimondása 1849. április 14., elfogadása április 19.

A példány első oldalán a cím felett babérkoszorúval övezett magyar címer, hátoldalon a szöveg alatt Erdély címere. Kéthasos szedés. Restaurált, körülvagatlan.

További változatok: SÁL Fol. 55, hiányos pld., csak az 1. oldal; SÁL Fol. 56–59, román nyelven; SÁL Fol. 60–63, poss. Székely N. Múzeum, Benkő Sándor ajándéka, 178/882 (kézirással); SÁL Fol. 64–67, 40/885 (ceruzával: csere Bód Péter tanárral egy más példányért).

Továbbá 2 hiányos, és egy teljes, de számozatlan példány.

A leírásban ez nem csíkszeredai nyomdatermék, tartalmi fontossága indokolta bevételét. Csíkszeredai kiadását l. 1849. április 22-én, a 14. tételszám alatt.

13.  
1849. április 22.

GÁL Sándor – BIRÓ Sándor

HADI LAP  
Tisztelt honfiak!

Mióta el harsant a Szabadság üdvös ígéje Magyar hon térein, az Erdélyi kerület, különösen a Székely föld, örök emlékü történeteknek vala szemtanuja...

Ilj előzmények után, Székely tábori fő Parancsnok Csiki ezredes Gál Sándor Úr rendeletéből... Hirlapot inditunk meg mű is, – Hadi Lap – Czim alatt...

A/ Beltartalma lezend: 1–7. [pont]

B/ Kül-föld: 1–2. [pont]

C/ Kül alakja lapunknak...

Részünkről szilárd határozottsággal igyekezzünk megfelelni vállalatunknak. Csíkszereda Április 22-én [1849]

Szerkeszti és kiadja Bíró Sándor m. k. százados. / Ezredes Gál Sándor úr...

[Csíksomlyó] Nyomatik a Csik Somlyoi Zárda betűivel [Ferences Rendház ny.] 2 p. = 1 fol. – 35 x 23 cm.

*Értesítés a Hadi Lap megindításáról, egyben előfizetési felhívás is.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/174.

A nyomtatványon a dátum hibás: 1489! Helyesen 1849.

A lap első száma 1849. május 14-én jelent meg, és kilenc szám után, július 2-án megszűnt. A sokat vitatott Simo Mozsza-cikk első része június 11-én jelent meg. L. a 15. tételszám alatt.

14.  
1849. április 22.

[Országgyűlés, Magyarország]

Előleges közlés a Nemzeti – gyűlés Április 14-i Üléséről.

1849 ik Év április 14 e örök – emlékü marad Magyarországtörténetébe. A Nemzetképviselői szokott tanácskozási termekben egybegyűltenek...

Indítványok.

Mondassék ki a nemzet nevében... 1–5. [pont]

Közzöltek Csik-Szék főparancsnokságától Csik-szeredából Április 22 én 1849. /Tamás m. k. al ezredes főparancsnok ; Biális Ferenc m. k. Polgári biztos. –

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol = 2 p. – 29 x 21 cm.

*A debreceni trónfosztó nyilatkozat, amely a Habsburg-Lotharingiai uralkodóházat alkalmatlannak minősíti az ország vezetésére, tagjait az uralkodásból és az ország területéről örökre kizárja, minden polgári jogától megfosztja, egyben Kossuth Lajost kormányzó elnökké választja, és megbízza az új felelős kormány megalakításával.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/176.

A Nyilatkozatot l. még a 12. tételszám alatt.

15.  
(1849. június 11. után)

SIMO Mozsza

Csiki gyutacs /Zünder/ 1–2. [folytatás]

Mint hogy e lap neve Hadi Lap, célszerűnek láttam azon tárgyakról értekezni melyek nélkül had semmi esetre nem folyhat. Ilyenek a löpor és gyutacs...

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 4 fol. = 8 p, az 1–2. fol. körülvágott, 18,5 x 11,5 cm, ill. a 3–4. körülvágatlan, 20 x 13 cm.

*A cikkirő a hazai gyutacskészítéssel kapcsolatos kálváriáját írja le. Szerinte azért nem engedik az ő találmányát gyártani, mert a főparancsnokság irigy.*

HL

L. sz. – Inv. nincs. Jelzet – Sign.: 1848–49-es gyűjtő, 52. Hírlapok.

A nyomtatvány első oldalán 20. századi, fekete tintás, kézírásos feljegyzés: Jelzése: „Csíkszereda 1849. ápr. 22.” /: 48-as gyűjtődobozból.

A dátum téves, az első folytatás a *Hadi Lap* június 11-én megjelent számában volt, a még ismert második szám valószínűleg június 15-i vagy 18–19-i. Ennek befejező sora „Fojtatása következik”, de a többi, későbbi nyomtatott példány, ha volt, mindeddig lappang.

Az előfizetési felhívást l. április 22-én, a 13. tételszám alatt.

Poss. Kriegsarchiv, Wien.

16.  
1849. június 19.

Honvédelmi Minisztérium, Magyarország

Hadügyminisztérium. A 27ik honvédszászlóalj parancsnokságának, 6ik hadtesthez.

Rendelet.

A hadügyminisztérium által folyó hó 2án a közlönyben s minden parancsnoksághoz külön nyomatokban. A 19468 szám alatt ki bocsátott rendelet alapján azennel minden hadtest, hadosztály, ezredbeli zászlóalj parancsnokok utasítatnak, hogy a had seregbeli fő tiszti kinevezésekre tett előterjesztési

íven... egy rovatban világosan ki téve legyen: valjon a javasolt fő tiszti ki nevezés kinek helyébe tétetik, s mi történt vele... ezen rovat hiányával... meg erősíteni nem fog.

Budapest, Junius 19én 1849. / Hadügyminisztérium álladalmi titkár Szabó Imre, ezredes. –

A fen írt rendelet köz tudomás végett, ezennek ki adatik.

Hadiszállás Tusnád, július 14-én 1849. Gál Sándor. –

[Kézdivásáhely?] [Tábori ny.?] 1 fol. – har. 18 x 20 cm. –

*Lényegét tekintve teljes szöveg.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/278.



17.  
1849. július 3.

BEM J[ózsef]

Hirdetés.

Ámbár Brassónál és Beszterczénél oroszok és osztrákok ke-  
vés számmal törtek be, mindenütt mintegy 12,000 ember...

Rendelem tehát, hogy a mostani körülményekben a Székely föld s minden körüli fekvő székek és hatóságok ostromi állapotba s távollétemben Gál Sándor ezredes úr közvetlen parancsnoksága alá... helyeztessenek...

Ezen rendelet szerint mind azon katonai személyek is rögtön törvény alá tartoznak, kik kötelességüket nem teljesítik.

Kelt a főhadiszálláson Beszterczén július 3-án 1849. / az erdélyi magyar hadsereg fővezére Bem J. altábornagy. –

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 34 x 21 cm.

*Bem hadiállapotot hirdetett Aranyosszék kivételével az egész Székelyföldön. Teljhatalmú helyettesévé Gál Sándor ezredes nevezte ki.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Szn.: 52a/264.

A lap aljára nyomtatva a hadbírótság felállításáról szóló nyílt rendelet, l. 1849. július 7., Gál Sándor, a 21. tételszám alatt.

18.  
1849. július 3.

BEM J[ózsef]

Rendelet.

Az oroszok Brassónál és Besterzczenél az országba benyomultak, hogy a magyar szabadságot és függetlenséget fegyverrel elnyomják...

Csapataim utba vannak... csak az kívántatik, hogy minden tiszt és egyes honvéd kötelességét tegye...

Parancsolom tehát, hogy jövőre minden gyáva tiszt és gyáva katona, ki zászlóját vagy csapatját rendelet nélkül oda hadja, azonnal haditörvény eleibe idéztessék s agyon lövettessék.

Kelt a főhadiszálláson, Besterzczen Julius 3-án 1849. / az erdélyi magyar [sic!] hadsereg fővezére Bem J. altábornagy.

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – lapméret 34 x 20 cm, szöveg 20 x 20 cm.

*Lényegét tekintve teljes szöveg.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: nincs.

Foliószám: 996. Honvéd Levéltár (1952 és 1957 közötti) címeres kerek tulajdonbélyegzővel

A szerzőségi közlésnél helyesen: az erdélyi magyar hadsereg fővezére.

A lap aljára nyomtatva Gál Sándor ezredes 1849. július 7-én kelt rendelete. L. a 21. tételszám alatt.

Más betűtípus, de feltehetően egy nyomdában készült.

19.  
(1849. július 3. után)

GÁL Sándor

Székely Tábor Parancsnok A Székely Nemzethez!

A zsarnokság fegyveres bérenczei hazánkba be törtek...

Hol Táborommal meg jelenek kellyen fel a nép Feszével, Kaszával, Lánccsal...

A Kökösi hídnál... az Eresztevényi hegyen fel... inkább becsülettel halni, mintsem gyáván élni!!! / Gál Sándor m. k. ezredes. –

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 34,5 x 23 cm.

*Lényegét tekintve pontos szöveg.*

SÁL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: Fol. 157.

Gál Sándor először június 23-án hátrált Kököstől Eresztevényig, a második kökösi csata július 2-án volt, Bem július 3-án adta ki rendeletét arról, hogy Gál Sándor a teljhatalmú helyettes. L. a 16. tételszám alatt.

A csíksomlyói nyomtatványokon már másutt is látott No 2 vízjeles papír.

20.  
(1849. július 3. után)

Udvarhely szék népei! Az agyagfalvi táborozás után a Gálfalvi rétről koholt hírekre ti szöktetek meg leg előbbször a táborból...

Két hónapig dolgoztatok a testvéreiteket öldöklő oláhokkal csatlakozott sorkatonaság kérésére. Ez idő alatt háromszék lelkessen vívott szabadságunk s alkotmányos jogaink mellett... Münköt is... lenyűgözött volt a katona zsarnokság. De hálá a Magyarok Istenének... főparancsnokká nyertük lelkes hazánkfiát, Gál Sándort...

Gyáván meg ne adjátok magatokat az ellenségnek. Bem tábornok... fegyveres csapatjával utba van tüteköt a magyar alkotmány mellé hódítani... ez utolsó testvéri szavunk hozzátok. A meg jobbulás reménye alatt / Csiki Véreitek.

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 35,5 x 23 cm.

*A röplap névtelen szerzője/i kitartásra, harcra, ellenállásra buzdítja/ják a szomszéd szék lakosait.*

SÁL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: Fol. 158.

M V Csík Szent Márton vízjeles papíron.

További példányok:

SÁL Fol. 159, vastag papír SZ (Márton?) vízjellel 36 x 24 cm.

SÁL Fol. 160, az első példánnyal megegyező papír, No 2 jellel, méret ua.

21.  
1849. július 7.

GÁL Sándor

Nyílt rendelet.

Csik Tusnád Július 7-én 1849.  
Bem altábornagy Úr rendeletéből az összes Székelység kivén Aranyos széket hadi kormányom alá van ideiglenesen téve mellynélfogva ezennel rendelem,  
1–5. [pont] / Gál Sándor ezredes. –  
Közli a Csík megyei Térparancsnak és Csík Szeredai hadbíróság Csík Szereda Július 7-én 1849. / Fodor István m.k.; Incze József m.k. százados hadbíró. –  
[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 35 x 21 cm.

*Gál Sándor ezredes, a Székelyföld katonai kormányzója Bem rendeletére hivatkozva haditörvényszéket és rögtönítelő bíróságot állított fel Csíkszeredában a szökött katonák és az élelmiszerszállítást szabotálók megbüntetésére.*

HL  
L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/264.

A lap felső részére nyomtatva Bem *Hirdetése*, l. 1849. július 3-án, a 17. tételszám alatt.

22.  
1849. július 7.

GÁL Sándor

Nyílt rendelet.

Csik Tusnád Július 7-én 1849.  
A bujtoztatás és a gyáva visszavonulás, de különösen az engedetlenség Csík és Háromszék népességénél olj annyira el harapozott hogy a Székeltábor csak nem egészen szétszolva nagyobb része seregmennek hitszegően a zsarnokság ortalma alá siet. A melly szökött katona jelen rendelet vétele után 48 ora alatt táboromba Zászlójához vissza nem tér akár mikor kézre kerüljön halállal büntettetik...  
...a leg szigorúbban fenytendem a melly katona fegyverét otthon tartja – vagy gyáván az ellenség kezébe juttatja halállal büntettetik. – / Gál Sándor ezredes. –  
Közli Csík megyei Térparantsnak és Csík Szeredai hadbíróság.  
Csík szereda Julius hó 7 én 1849. / Fodor István m. k. Térparantsnak ; Incze Josef m. k. százados hadbíró  
[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – lapméret 34 x 20 cm, szöveg har. 14 x 20 cm.

*Lényegét tekintve teljes szöveg.*

HL  
L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: nincs.  
Foliószám: 996. Honvéd Levéltár (1952 és 1957 közötti) címeres kerek tulajdonbélyegzővel.

A lap felső részére nyomtatva Bem 1849. július 3-i rendelet. L. a 18. tételszám alatt.

23.  
1849. július 11.

GÁL Sándor

Székely tábor parantsnoka.  
Hirdetmény.  
Mellynél fogva mind azon katona, ki a közelebbi csattá óta Zászlóalját hűtlenül meg szökve oda hagyta, ha a jelenhó 15ke estvéig tulajdon Zászlóaljához nem csatlakozik RÖGTÖN It-élő törvény Szék eleibe mint hűtlen és hazaáruló fog állittatni:  
Hadi szállás Csik Tusnád Július 11 én 1849. / Gál Sándor. m. k. ezredes. –  
[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 17,5 x 24 cm.

Teljes szöveg

HL  
L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/274.

24.  
1849. július 11.

MIKÓ Mihály

Köz hirrététel.

Bem altábornagy urnak a magyar Kormány jóváhagyásával Julius 3 án. tett rendelete nyomán az egész Székelyföld ideiglenesen t : i : míg ellenségtől fenyegettetik ostrom állapotba tétetett...  
A fennidézett rendelet értelmében... magam minden Kormányzási működéstől megszünök s Képviselői kötelességem folytatására lépek.  
Csik Szereda Julius 11 én 1849. / Mikó Mihály. m. k.  
[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 24 x 20 cm.

*Minden polgári, jószág tartási pert fel kell függeszteni, az egyéb esetek a katonai törvényszék alá tartoznak. Mikó Mihály eddigi kormánybiztos leköszön tisztségéről.*

HL  
L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/275.

25.  
1849. július 13.

BEM [Józef]

Csik, és Háromszék népeihez:  
Julius 10 én hozzárok székelyek felszollitást tettem, hogy kik zászlóaljhoz tartoztak s haza mentetek, rögtön össze gyűj-jetek Sz. Udvarhelyt...  
...felszollításom reátok nézve Csik és Háromszékiek meg-változtatom a gyűlhelyet a Csikiaknak csik Szeredára, s a Háromszékieknek Csik Kozmásra, siessetek tehát a rendelt helyekre:  
Csik Szereda Julius 13 án 1849. / az erdélyi had fővezére. Bem, altábornagy.  
[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 18,5 x 17,5 cm.

*Lényegét tekintve teljes szöveg.*

HL  
L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/276.

26.  
1849. július 14.

Erdélyi Hadsereg, Fővezérség

Az Erdélyi Hadsereg Fővezérsege.

NAPI PARANCS

Csikszereda, Július 14-én 1849.

A Székely sereg gyalázatos futása folyó hónap 6-án és 7-én folyt ütközet alkalmával s arra következő szétoszlása az embereknek, egy olyan tény, melyet könnyedén nem lehet el nézmem, meg kívánja a katonai rendszabály, hogy leg alábbis azokat, kik a futásra alkalmat nyújtottak, meg büntessem...

Fel oszlatom továbbá az eddigi zászlóalyakat, s meg hagyom hogy ujjak alakittassanak... Erre nézve Gál Sándor ezredes urat bízom meg. / Bem. –

A fennebbi rendelet tudomás és közhíré tétel végett ezennel ki adatik.

Hadiszállás Tusnád, Július 14-én 1849. / Gál Sándor. – [Kézdivásárhely?] [tábori ny.] 1 fol. – har. 17 x 19 cm.

*Lényegét tekintve teljes szöveg.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/277.

Bem külön tábori nyomdája ekkor valószínűleg Kézdivásárhelyen működött.

27.  
1849. július 16.

Erdélyi Hadsereg, Fővezérség

Az Erdélyi Magyar hadsereg Fő Vezérsege.

A lovasság és a tüzérség számára több száz lovak kívántatnak. –

Csik Szeredában f.h. 18 ikátólkezdvé egy ló bészédő bizottmány fog működni, mindenki kinek 14 markoson felüli kemény lova van fölszolitit az azt készpénz fizetésért az álladalom számára be hozni.

Az ágyus lovakét 100 – 140 ft. Pp.

A háti lovakét 120 – 150 ft. Pp, fog fizetetni.

Csik Szereda Julius 16 án 1849. / Bem, m. k. altábornagy. – [Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – har. 18 x 22 cm.

*Teljes szöveg*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/280.

28.  
1849. július 16.

BEM [Józef]

Felszollittás.

Minden Ispány, szolgabíró, és falusbíróhoz, miszerint igyekezzenek, a kerületekben s falvájokban ne talán lézető, zászlóaljaktól megszökött honvédeket, késedelem nélkül a meghatározott helyre, az Udvarhelyszékieket udvarhelyre, a Gyergyó és

Csikiakot csik Szeredába, és a Háromszékieket Csik Kozmásba fedezet alatt küldeni; ha valamely tiszt az érintettek közül ezen megbízásában el nem jár, arra a felelősség terhe fog háromolni, s hadi törvény elébe lesz állitando.

Csik Szereda Julius 16 án 1849. / az erdélyi had fővezére. Bem, altábornagy. –

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – har. 17 x 20 cm.

*Teljes szöveg.*

HL

Lelt. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/279.

29.  
1849. július 16.

BEM [Józef]

Székelyek!

Hogy ne talán valaki azt higye [sic!], mintha ifjaitok mindig katonai szolgálatba tartatnának, ezen hónap 10 kén hozzátok intézett proclámátiom után tudtotokra kívánom adni azt is, hogy a háborus viszonyok megszűntével mindenki, ki a 26 évet betöltötte, haza fog bocsátatni.

Csik Szereda Julius 16 án 1849. / az erdélyi had fővezére Bem, altábornagy. –

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – har. 18 x 29 cm.

*Teljes szöveg.*

HL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: 52a/281.

30.  
1849. augusztus 4.

CLAM-GALLAS [Eduard]

Székelyek! Ti hónapokig részvévői és tanui voltatok véres és gyászos eseményeknek. – Eggys rossz indulatu lázzasztoknak boldogtalanul hitelt adátok, a szent és boldogító békét vakmerően megtagadtátok...

Székelyek! ...Legyen elfeledve minden gonosz tetteitek, ha engedelmeskedtek... de ha ti... még merészelnétek fegyveresen ellen állani... akkor minden további kegyelmet félre téve... a leg keményebbn fogok veletek bánni... / Graf Clamgallasz [sic!] F.m.l.

Költ a főtábori Szálláson Csik Szeredán Augustus 4 ikén 1849.

[Csíksomlyó] [Ferences Rendház ny.] 1 fol. – 33 x 22 cm.

SÁL

L. sz. – Inv. és Jelzet – Sign.: Fol. 119.

*A tábornok kemény megtorló intézkedéseket helyezett kilátásba, ha még fegyveres ellenállás lenne Csikszéken.*

A papír alig látható vízjele esetleg Csik Szent Márton.

Poss. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

Dunapataj, 2008. május 12.

## Irodalom

BOGDÁN István

1959 Az első magyar papírmalmok, *Papíripar*, 1959/2, 67–73.

1963 *A magyarországi papíripar története (1530–1900)*, Akadémiai, Budapest.

GLÓSZ Miksa

1884 *A Csík-somlyói Szent-Ferencz-Rendi szerzetesek nyomdájában az 1662–1884-dik évig megjelent könyvek és egyéb nyomtatványok teljes czímtára* (összeáll. Glósz Miksa főgimn. r. tanár), Csíksomlyó, ny. a Zárda betűivel.

HERMANN Róbert

1996 *1848–1849. A szabadságharc és forradalom története* (szerk. Hermann Róbert), Videopont Kiadó, Budapest.

IMECS FÜLÖP Jákó

1882–1890 *A csík-somlyói róm. kath. főgymnasium értesítője a(z)... tanévről* (közli: Imets Fülöp Jákó), Csíkszereda, ny. Szabó Albert könyvnyomdája.

KONCZ Pál

1989 *A sólyi papírmalom (1790–1851) (Papíripari Hagyományok Védelmét Szervező Bizottság 15. sz. Közleménye)*, MTESZ soksz., Budapest.

KÖVÁRI László

1861 *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez* (szerk. Kövári László), Kolozsvár, Demjén László bizománya, 204 [4] o.

MTK III

1983 *Magyarország történeti kronológiája*, III, 1848–1944 (2., javított kiadás; főszerk. Benda Kálmán), Akadémiai, Budapest.

RÁKÓCZY Rozália

1981 *Sajtóviszonyok és katonai sajtó...* (Bölcsészdoktori értekezés), Budapest.

1989 I. Lipót fejadórendelete 1690, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1989/1, 78–93.

1989a Volt-e a Hadi Lapnak tűzértségi melléklapja 1849-ben? *Hadtörténelmi Közlemények*, 1989/2, 200–207

1997 17–18. századi kisnyomtatványok a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában, *Acta (Siculica)* 1996/2, 73–102.

1998 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok I., *Acta (Siculica)* 1997/2, 113–124.

1999 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok II., *Acta (Siculica)* 1998/2, 101–118.

1999a *Militaria Hungarica*. Magyar katonai nyomtatványok. Válogatott bibliográfia I., *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999/3, 663–714.

2002 A Hadi Lap és a Csíki Gyutacs, *Székelyföld*, 2002/7, 72–81.

RÁKÓCZY Rozália – VILLÁM Judit – REDL Károly

2000 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok III., *Acta (Siculica)* 1999/2, 59–68.

SOLTÉSZ Zoltánné

1973 Utószó, in: *Chronica Hungarorum* [Budai Krónika] 1473 (ford. Horváth János), Budapest, Helikon–Európa, I–XXVII.

SZABÓ Péter

2002 *Erdély képes története*, Budapest.



## Documente pașoptiste tipărite în Șumuleu-Ciuc, din trei colecții

(Rezumat)

Catalogul completează bibliografia de documente pașoptiste tipărite, publicată în anuarele *Acta (Siculica)* (*Tipărituri mici din 1848–1849 din Transilvania și din Părți (Țara Ungurească)*, I–III, *Acta (Siculica)* 1997/2, 113–121, 1998/2, 101–118, 1999/2, 59–68). Aceste documente au fost tipărite (fără dubii sau probabil) în Șumuleu-Ciuc (azi cartier al municipiului Miercurea-Ciuc), cu presa mănăstirii franciscane de aici, eventual cu o presă de campanie. Cele trei colecții prelucrate sunt: Arhivele de Istorie Militară (HL; Budapesta), Biblioteca Parlamentului Ungariei (MPGy; Budapesta) și Arhivele Naționale ale României, Direcția Județul Covasna (SĂL; Sf. Gheorghe). Proprietarii originali ai fondului principal al celei din urmă sunt Muzeul Național Secuiesc din Sf. Gheorghe și Muzeul Național de Relicve ale Revoluției de la 1848 din Arad.

## Small printings from Csíksomlyó (Transylvania) regarding the events of 1848–1849 in three collections

(Abstract)

The catalogue is a completion of the bibliography published in the annuals *Acta (Siculica)* (*Small Printings Referring to the Events of 1848–1849 in Transylvania and Partium*, I–III, *Acta (Siculica)* 1997/2, 113–121, 1998/2, 101–118, 1999/2, 59–68). These small printings were printed (undoubtedly or probably) in Csíksomlyó (now a district in Miercurea-Ciuc/Csíkszereda) with the printing-press of the Franciscan Order, eventually on a field-press used by them at that time. The Three processed collections belong to Hungarian War History Archives (HL; Budapest), Special Collection of the Library of the Hungarian Parliament (MPGy; Budapest), and National Archives of Romania, Direction of County Covasna (SĂL, Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy). The original owners of the latter collection are Székely National Museum and National Museum of Relics of the 1848 Revolution from Arad.

